

Sygn. akt I CSK 661/09

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 11 sierpnia 2010 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Stanisław Dąbrowski (przewodniczący)

SSN Iwona Koper

SSN Barbara Myszka (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa J. D.

przeciwko Skarbowi Państwa - Wojewodzie X.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej w dniu 11 sierpnia 2010 r.,

skargi kasacyjnej strony pozwanej

od wyroku Sądu Apelacyjnego z dnia 19 maja 2009 r., sygn. akt VI ACa (...),

uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania oraz rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Sąd Okręgowy w W., po ponownym rozpoznaniu sprawy z powództwa J. D. przeciwko Skarbowi Państwa – Wojewodzie X., wyrokiem z dnia 8 września 2008 r. zasądził od pozwanego na rzecz powoda kwotę 582 490 zł z ustawowymi odsetkami: od kwoty 333 147 zł od dnia 21 listopada 2007 r. i od kwoty 249 343 zł od dnia 8 września 2009 r. – do dnia zapłaty, natomiast dalej idące powództwo oddalił.

Sąd Okręgowy ustalił, że na wniosek Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w P. Sąd Powiatowy w P. postanowieniem z dnia 20 stycznia 1962 r. stwierdził, iż nieruchomość o pow. 1897 m² położona w Z., stanowiąca własność L. B. – na podstawie art. 34 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich (Dz.U. Nr 13, poz. 87 ze zm. – dalej: „dekret z dnia 8 marca 1946 r.”) – przeszła na rzecz Skarbu Państwa. W dniu 14 sierpnia 1968 r. L. B. zmarł, a spadek po nim nabył powód J. D.. W 1969 r. Skarb Państwa sprzedał opisaną nieruchomość F. i S. małż. W.

Postanowieniem z dnia 13 października 1997 r. Sąd Najwyższy, na skutek kasacji Ministra Sprawiedliwości, uchylił prawomocne postanowienie Sądu Powiatowego w P. z dnia 20 stycznia 1962 r. i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania. Rozpoznając ją ponownie, jako sprawę z powództwa Skarbu Państwa – Starosty Y. przeciwko J. D. o ustalenie, Sąd Okręgowy w W. wyrokiem z dnia 17 lutego 2000 r. oddalił powództwo. Uznał, że nie zostały spełnione określone w art. 34 ust. 1 lit. a dekretu z dnia 8 marca 1946 r. przesłanki nabycia nieruchomości przez Skarb Państwa.

Wartość przedmiotowej nieruchomości wyraża się obecnie kwotą 582 490 zł.

Sąd Okręgowy stwierdził, że powód dochodzi z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia kwoty odpowiadającej aktualnej wartości nieruchomości. Zarzut przedawnienia roszczenia powoda jest nieuzasadniony, bieg przedawnienia rozpoczął się bowiem z chwilą uprawomocnienia się wyroku z dnia 17 lutego 2000 r., a już w dniu 25 stycznia 2001 r. został wniesiony pozew, który zapoczątkował postępowanie w sprawie. Nie ulega wątpliwości, że do przysporzenia w majątku Skarbu Państwa doszło bez podstawy prawnej, a skoro powód nie żąda wydania korzyści w naturze, Skarb Państwa – w razie zaistnienia przesłanki aktualnego wzbogacenia przewidzianej w art. 409 k.c. – powinien zwrócić mu wartość nieruchomości (art. 405 k.c.). Sprzedając nieruchomość F. i S. małż. W. Skarb Państwa nie musiał jednak liczyć się z obowiązkiem zwrotu nieruchomości, gdyż postanowienie stwierdzające nabycie tytułu własności było prawomocne. W takim wypadku właścicielowi – jak przyjął Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 18 października 1986 r., II CR 138/86 (OSNCP 1987, nr 10, poz. 159) – przysługuje jedynie roszczenie o zwrot kwoty uzyskanej ze sprzedaży. Pozwany obowiązany jest zatem na podstawie art. 406 k.c. wydać korzyść uzyskaną w wyniku zbycia nieruchomości. Trzeba jednak uwzględnić, że celem roszczenia o wydanie bezpodstawnego wzbogacenia jest przywrócenie równowagi zachwianej nieuzasadnionym przejściem jakiejś wartości z jednego majątku do drugiego, dlatego „powodowi przysługuje roszczenie o zwrot wartości nieruchomości liczony na dzień

orzekania”. Zakładając bowiem hipotetycznie, że nie doszło do przesunięcia z majątku powoda do majątku pozwanego, przedmiotowa nieruchomość byłaby obecnie własnością powoda.

Na skutek apelacji pozwanego, Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 19 maja 2009 r. zmienił wyrok Sądu Okręgowego w ten sposób, że początkową datę płatności odsetek od kwoty 582 490 zł określił na dzień 8 września 2008 r., natomiast w pozostałej części apelację oddalił. Sąd Apelacyjny zaaprobował stanowisko Sądu pierwszej instancji, że w sprawie znajdują zastosowanie przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu, ponieważ Skarb Państwa uzyskał korzyść majątkową kosztem poprzednika prawnego powoda i – wobec zbycia tej korzyści – obowiązany jest do zwrotu jej wartości. Zbywając nieruchomość uzyskał ekwiwalent ekonomiczny, wobec czego obowiązany jest do zwrotu ekwiwalentu. Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 13 maja 1988 r., III CRN 83/88 (OSNC 1989, nr 5, poz. 84), wzbogacony obowiązany jest do zwrotu tego, co wyszło z majątku zubożonego. Gdy wzbogacenie polega na uzyskaniu sumy pieniężnej, wzbogacony, który korzystając z tych pieniędzy uzyskał określoną korzyść, powinien zwrócić świadczenie pieniężne przeliczone zgodnie z zasadą ekwiwalentności. Celem bowiem roszczenia o wydanie bezpodstawnego wzbogacenia jest przywrócenie równowagi zachwianej nieuzasadnionym przejściem jakiejś wartości z jednego majątku do drugiego. Skoro w niniejszej sprawie Skarb Państwa został wzbogacony nieruchomością, którą następnie zbył osobie trzeciej za określoną sumę pieniężną, dopuszczalna jest – co do zasady – sądowa waloryzacja tej sumy. Uwzględniając przesłanki określone w art. 358¹ § 3 k.c., w tym cel roszczenia o wydanie bezpodstawnego wzbogacenia oraz konstytucyjną zasadę równości stron, należy przyjąć, że świadczenie pieniężne powinno być przeliczone zgodnie z zasadą ekwiwalentności przez jego odniesienie do wartości sprzedanej nieruchomości. Wobec zasądzenia wzbogacenia istniejącego w chwili wyrokowania, odsetki za opóźnienie powinny być także zasądzone od tej chwili.

W skardze kasacyjnej od wyroku Sądu Apelacyjnego pozwany, powołując się na obie podstawy określone w art. 398³ § 1 k.p.c., wniósł o jego uchylenie oraz o uchylenie wyroku Sądu Okręgowego z dnia 8 września 2008 r. i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu ewentualnie o uchylenie wyroku Sądu Apelacyjnego i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania temu Sądowi. W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej wskazał na naruszenie: art. 405 k.c. przez jego zastosowanie i orzeczenie o obowiązku zwrotu wartości bezpodstawnego wzbogacenia,

art. 406 k.c. przez uznanie, że Skarb Państwa powinien zwrócić powodowi kwotę odpowiadającą wartości nieruchomości w chwili orzekania, art. 409 k.c. przez nieuwzględnienie, że Skarb Państwa zużył surogaty bezpodstawnego wzbogacenia, i art. 358¹ § 3 k.c. przez zwaloryzowanie nieustalonej sumy pieniężnej uzyskanej w 1969 r. z tytułu sprzedaży nieruchomości do kwoty odpowiadającej aktualnej wartości tej nieruchomości. W ramach drugiej podstawy podniósł natomiast zarzut obrazy art. 328 § 2 k.p.c. przez niewskazanie podstawy prawnej rozstrzygnięcia oraz art. 386 § 4 k.p.c. przez nieustalenie kwoty podlegającej waloryzacji i nierozważenie braku wzbogacenia po stronie Skarbu Państwa.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Podniesione przez skarżącego zarzuty naruszenia art. 328 § 2 i 386 § 4 k.p.c. są nieuzasadnione.

Pierwszy z powołanych przepisów – zgodnie z art. 391 § 1 k.p.c. – stosuje się w postępowaniu przed sądem drugiej instancji odpowiednio, co oznacza, że uzasadnienie wyroku tego sądu powinno zawierać elementy wymienione w art. 328 § 2 k.p.c., jeżeli w związku z zakresem rozpoznania sprawy w postępowaniu apelacyjnym są one w sprawie aktualne. W niniejszej sprawie naruszenie art. 328 § 2 w związku z art. 391 § 1 k.p.c. ma polegać na niewyjaśnieniu podstawy prawnej rozstrzygnięcia, jednak z wywodów przytoczonych w uzasadnieniu skargi wynika, że w istocie skarżącemu nie chodzi o niedostatki uzasadnienia, lecz o prawidłowość zastosowania prawa materialnego, która podlega kontroli kasacyjnej w ramach podstawy przewidzianej w art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c. Poza tym, zgodnie z utrwalonym orzecznictwem, zarzut obrazy art. 328 § 2 w związku z art. 391 § 1 k.p.c. może wypełniać podstawę kasacyjną przewidzianą w art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c. tylko wyjątkowo, gdy z powodu istotnych braków w uzasadnieniu zaskarżone orzeczenie nie poddaje się kontroli kasacyjnej (zob. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1997 r., I PKN 97/97, OSNAPiUS 1998, nr 4, poz. 121, z dnia 26 listopada 1999 r., III CKN 460/98, OSNC 2000, nr 5, poz. 100 oraz z dnia 25 października 2000 r., IV CKN 142/00, niepubl.). O takiej zaś sytuacji nie może być mowy w niniejszej sprawie.

Drugi z przepisów dotyczy nierozpoznania istoty sprawy, co zdaniem skarżącego polegało na zaniechaniu ustalenia kwoty podlegającej waloryzacji i nierozważeniu kwestii braku wzbogacenia po stronie Skarbu Państwa. Także w tym wypadku skarżącemu chodzi w istocie nie o uchybienia procesowe, lecz o prawidłowość zastosowania prawa materialnego, te same zarzuty bowiem sformułował w ramach

podstawy kasacyjnej określonej w art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c. O nierozpoznaniu istoty sprawy w rozumieniu art. 386 § 4 k.p.c. można mówić tylko wtedy, gdy sąd pierwszej instancji w ogóle nie zbadał podstawy merytorycznej dochodzonego roszczenia. Nie chodzi tu natomiast o niedokładności postępowania, polegające na tym, że sąd pierwszej instancji nie wziął pod rozwagę wszystkich dowodów, które mogły służyć do należytego rozpoznania sprawy lub nie rozważył wszystkich okoliczności. Poza tym uszło uwagi skarżącego, że w niniejszej sprawie Sąd pierwszej instancji nie stosował art. 358¹ § 3 k.c. i z tej już tylko przyczyny nie można skutecznie czynić mu zarzutu, że „nie ustalił jaka kwota podlega waloryzacji”.

Przystępując do rozważenia podstawy kasacyjnej z art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c. trzeba zauważyć, że skarżący błędnie odczytał podstawę prawną zaskarżonego wyroku, co zdaje się wynikać z przyjętego założenia, że art. 406 k.c. wyłącza stosowanie art. 405 k.c. Prawidłowa analiza obu regulacji prowadzi natomiast do wniosku, że art. 406 k.c. stanowi jedynie rozwinięcie dyspozycji art. 405 k.c. Ostatnio wymieniony przepis jako zasadę przyjmuje zwrot korzyści w naturze, co polega na wydaniu rzeczy będącej przedmiotem wzbogacenia, czyli rzeczy oznaczonej co do tożsamości. Zasada ta podlega ograniczeniom wynikającym z samej istoty korzyści, np. gdy przedmiotem wzbogacenia są usługi, albo z konkretnej sytuacji faktycznej, np. w razie przetworzenia (art. 192 § 1 k.c.), zniszczenia, zbycia lub utraty rzeczy stanowiącej przedmiot korzyści. Dopiero gdy wydanie korzyści w naturze nie jest możliwe powstaje obowiązek zwrotu jej wartości.

Artykuł 406 k.c. uzupełnia regułę ogólną wyrażoną w art. 405 k.c. Wprowadzając zasadę surogacji, nakłada bowiem na wzbogaconego obowiązek wydania tego wszystkiego, co otrzymał w zamian za uzyskaną korzyść majątkową w razie jej zbycia, utraty lub uszkodzenia. W takich sytuacjach zubożony nie może żądać zwrotu wartości korzyści, lecz tego, co zostało uzyskane w zamian tej korzyści albo jako naprawienie szkody. Ustawodawca ustanowił zatem określony porządek, zgodnie z którym w pierwszej kolejności wzbogacony ma obowiązek wydania w naturze tego samego, co jako korzyść wyszło z majątku zubożonego. Jeżeli zwrot w naturze nie jest możliwy ma on obowiązek wydania surogatów korzyści pierwotnie uzyskanej. Dopiero gdy nie jest możliwy zwrot surogatów powstaje obowiązek zwrotu wartości korzyści pierwotnie uzyskanej.

Przyjęta w art. 406 k.c. zasada surogacji nie dotyczy tego, jaką wartość może odzyskać zubożony, lecz jaką ma ona przybrać postać; innymi słowy, jaki będzie

przedmiot roszczenia restytucyjnego. Zbycie korzyści pierwotnej prowadzi zazwyczaj do otrzymania w zamian określonej kwoty pieniężnej. W takich wypadkach wzbogacony powinien zwrócić kwotę otrzymaną w drodze surogacji. Dał temu wyraz Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 21 sierpnia 1970 r., II CR 351/70 (niepubl.), stwierdzając, że z chwilą zbycia przez bezpodstawnie wzbogaconego korzyści bezpośrednio uzyskanej, zubożony traci zarówno roszczenie o jej wydanie w naturze, jak i o zwrot wartości (art. 405 k.c.), lecz może domagać się jedynie wydania mu tego, co wzbogacony w zamian za tę korzyść uzyskał (art. 406 k.c.). Również w wyroku z dnia 18 października 1986 r., II CR 138/86, Sąd Najwyższy przyjął, że właścicielowi rzeczy ruchomej skonfiskowanej przez Skarb Państwa w wykonaniu prawomocnego orzeczenia o jej konfiskacie i następnie sprzedanej, przysługuje, po uchyleniu orzeczenia o konfiskacie, na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu przeciwko Skarbowi Państwa, roszczenie o zwrot jedynie kwoty uzyskanej ze sprzedaży tej rzeczy (zob. OSNCP 1987, nr 10, poz. 159). Obowiązek wydania surogatu w postaci ceny uzyskanej ze zbycia pierwotnej korzyści Sąd Najwyższy przyjął także w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 25 kwietnia 1996 r., III CZP 153/95 (OSNC 1996, nr 7-8, poz. 90) oraz w wyroku z dnia 14 lipca 1998 r., III CKN 578/97 (OSNC 1999, nr 3, poz. 49).

Na stanowisku takim, pomimo nieprzejrzyście prowadzonych szerszych rozważań, w ostatecznym wyniku stanął również Sąd Apelacyjny, który za punkt wyjścia do określenia kwoty podlegającej zasądzeniu na rzecz powoda przyjął cenę uzyskaną przez Skarb Państwa ze sprzedaży nieruchomości. Trafnie jednak zarzuca skarżący, że Sąd Apelacyjny nie ustalił wysokości kwoty otrzymanej z tytułu sprzedaży nieruchomości. W konsekwencji nie wiadomo czy uzyskany surogat był równy wzbogaceniu, czy też mniej lub bardziej wartościowy od korzyści pierwotnej.

Trafnie podnosi skarżący, że zbywając nieruchomość nie musiał liczyć się z obowiązkiem zwrotu korzyści, ponieważ nieruchomość tę uzyskał na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Powinność liczenia się z obowiązkiem zwrotu powstała dopiero z chwilą powzięcia przez Skarb Państwa wiadomości o zaskarżeniu postanowienia Sądu Powiatowego w P. z dnia 20 stycznia 1962 r. kasacją wniesioną przez Ministra Sprawiedliwości (zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 stycznia 1971 r., I CR 552/70, OSNCP 1971, nr 9, poz. 161).

Konstatacja ta nie jest jednak równoznaczna z wykazaniem, że skarżący zużył korzyść w taki sposób, iż nie jest już wzbogacony. Uszło uwagi skarżącego, że ciężar dowodu zużycia lub utraty korzyści obciąża bezpodstawnie wzbogaconego (art. 6 k.c.).

Poza tym, zgodnie z art. 409 k.c., do wygaśnięcia obowiązku wydania korzyści lub zwrotu jej wartości dochodzi tylko wtedy, gdy ten, kto uzyskał korzyść bez podstawy prawnej, zużył ją lub utracił w taki sposób, że nie jest już wzbogacony. Oznacza to, że wzbogacony nie odpowiada jedynie za tzw. zużycie nieproduktywne. Nie dotyczy to natomiast sytuacji, w których korzyść została zużyta lub utracona w taki sposób, że ten, kto ją uzyskał jest nadal wzbogacony. Ma to miejsce np. w razie uzyskania surogatów lub zużycia uzyskanej z tego tytułu kwoty na pokrycie koniecznych wydatków, np. spłacenie własnego długu. Nie można bowiem mówić o odpadnięciu wzbogacenia, jeżeli wzbogacony zużył wprawdzie przedmiot wzbogacenia, lecz w ten sposób zaoszczędził sobie wydatku, który w przeciwnym razie zmuszony byłby pokryć ze swojego majątku. Wzbogacenie istnieje wtedy nadal w wysokości wartości owego nieuniknionego wydatku (zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 25 kwietnia 1996 r., III CZP 153/95).

Poza tym uzyskana przez Skarb Państwa cena sprzedaży nieruchomości zwiększyła dochody budżetu, z którego – zgodnie z obowiązującą dyscypliną – pokrywane są wydatki państwowe. Wskutek pokrycia tych wydatków ulegają zmniejszeniu pasywa, a tym samym wzrasta majątek, gdyż w przeciwnym razie Skarb Państwa musiałby pokryć wydatki z innego swojego majątku. Oznacza to, że jeżeli podmiotem, który uzyskał korzyść bez podstawy prawnej jest Skarb Państwa, tylko wyjątkowo może dojść do jej nieproduktywnego zużycia. Taki wyjątkowy wypadek wymaga oczywiście udowodnienia przez wzbogaconego.

Konkludując, trzeba stwierdzić, że podniesiony przez skarżącego zarzut naruszenia art. 409 k.c. jest nieuzasadniony. Zasadnie natomiast zarzuca skarżący, że Sąd Apelacyjny, dokonując waloryzacji nieustalonej kwoty pieniężnej i nie wskazując przy tym stosowanych kryteriów waloryzacji, naruszył art. 358¹ § 3 k.c.

Z tych względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹³ § 1 k.p.c. uchylił zaskarżony wyrok i przekazał sprawę Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania, postanawiając o kosztach postępowania kasacyjnego zgodnie z art. 108 § 2 w związku z art. 391 § 1 i 398²¹ k.p.c.